

Вывучэнне вопыту выхавання дзяцей у сям'і дае магчымасць сцвярджаць, што выдзяленне нейкіх асобных метадаў сямейнага выхавання неправамерна. Яны вызначаюцца як сукупнасць спосабаў выхаваўчых узаемадзеянняў бацькоў з дзецьмі, якія дапамагаюць апошнім развіваць сваю свядомасць, пачуцці і волю, актыўна стымулююць (заахвочваюць) фарміраванне вопыту паводзін, арганізацыю самастойнай дзіцячай жыццядзейнасці, паўнацэннае маральнае развіццё. Бацькі, як і педагогі, скарыстоўваюць адзін і той жа комплекс педагагічных метадаў выхавання.

*Віктар ЧЭЧАТ,
доктар педагагічных навук*

**БЕЛАРУСКАЯ
СЯМ'Я:
СЁННЯ
І ЗАЎТРА**
Метады сямейнага
выхавання

*(Працяг. Пачатак у № 11, 12 за
1996 г., № 1 за 1997 г.)*

Найбольш складаным для бацькоў з'яўляецца авалоданне практычным механізмам рэалізацыі таго ці іншага метаду выхавання. Назіранні, аналіз пісьмовых (анкетных) і вусных адказаў дзяцей паказваюць, што адзін і той жа метада

выкарыстоўваецца рознымі бацькамі па-рознаму і з розным эфектам уздзеяння на дзяцей. Найбольшая разнастайнасць, складанасць і роскід заўважаюцца пры прымяненні метадаў пераканання, патрабавання, заахвочвання, пакарання. Адна катэгорыя бацькоў пераконвае дзяцей з дапамогай добразычлівасці і даверлівасці ў час зносін; другая—пастаяннага стрымлівання слова і дзеяння; трэцяя—логікі ўздзеяння станоўчага прыкладу; чацвёртая—надакучлівых павучанняў, папрокаў, вокрыкаў, пагроз; пятая—пакаранняў, у тым ліку і фізічных.

Уявім сабе: калі бацькі выхоўваюць дзяцей толькі дабрыйей, прычым пастаянна патураюць усім іх патрэбам, запытам, капрызам, тады ў сям'і, а значыць, і ў грамадстве абавязкова з'явіцца людзі, якім будуць характэрны такія якасці, як усёдазволенасць, безадказнасць, бязволле, непавага да іншых людзей, любаванне сваёй персонай, адкрыты, схаваны ці вытанчаны эгаізм. Уявім адваротнае: бацькі выхоўваюць дзяцей толькі строгасцю, пастаянна патрабуюць нешта выконваць, кантралююць кожны крок, пры гэтым праяўляюць незадаволенасць і падазронасць. Тады ў сям'і, а значыць, і ў грамадстве з'явіцца людзі, для якіх будуць характэрны крывадушнасць, падазронасць, грубасць, агрэсіўнасць, недысцыплінаванасць, ілжывасць, жорсткасць і да т.п.

Дзе ж знаходзіцца правільны адказ на пастаўленае вышэй пытанне? Большасць айчынных і замежных вучоных, педагогаў, бацькоў адказваюць на гэтае пытанне так: "У выхаванні дзяцей неабходны адначасова і любоў і патрабаванне, іх арганічная ўзаемасувязь і ўзаемадзеянне". Такі адказ пацвярджае і народная мудрасць: "Любі дзіця так, каб любові не ведала", "Калі матка сына балуе, пятлю на шыю гатуе", "Дай дзецям волю, то сам улезеш у няволю".

Дзецям заўсёды патрэбна бацькоўская, асабліва мацярынская любоў (пад ёю разумеюцца паўсядзённыя добразычлівыя адносіны маці і бацькі да дзяцей: пяшчотнасць і ласкавасць, блізкасць і сімпатыя, клопат і дапамога). Для

чаго ж яны ім патрэбны? Магчыма, іх можна нечым замяніць?

...У Францыі былі створаны ўзорныя яслі з найстражэйшым выкананнем правілаў гігіены. У іх выхоўваліся дзеці з бедных сем'яў. Спецыялісты лічылі, што ў гэтых яслях у стэрыльных умовах дзеці будуць паўнацэнна развівацца, расці здаровымі. Аднак вынікі атрымаліся самыя нечаканыя: развіццё і здароўе дзяцей не толькі не палепшыліся, а нават з дня на дзень сталі пагаршацца. Чаго ж не хапала у гэтых узорных яслях?

Адказ адназначны: "Дзецям не хапала таго, што яны атрымліваюць у сям'і,—бацькоўскай любові". Нават дарослы чалавек без любові бывае сумным, неактыўным, незадаволеным. Дзіця ж без мацярынскай любові, асабліва ва ўзросце ад 4 да 15 месяцаў, сур'ёзна хварэе, пазней, ужо ў школьныя гады, яно можа стаць абыякавым да іншых, агрэсіўным, жорсткім, складаным, незразумелым.

Вось які прыклад прыводзіць спецыяліст па выхаванні маленькіх дзяцей Лоранс Пэрну ў кнізе "Маленькі свет вашага дзіцяці". Адна маладая жанчына мела дзвюх дачок і вельмі хацела нарадзіць сына. Аднак у яе нарадзілася трэцяя дачка. Жанчына была расчаравана. Яна забяспечыла малодшую дачку ўсім неабходным, але не любіла яе. Дзяўчынка ўжо ў раннія гады адчувала сябе няшчаснай, што адбілася на яе развіцці. Зусім маленькая, яна не бачыла ўсмешкі маці, не адчувала яе пяшчотных рук, калі вучылася хадзіць; не чула яе ласкавага голасу, калі вымаўляла першыя словы. У выніку ўсё ў яе было запаволеным: і ўсмешка, і хадзьба, і мова...

Для дзіцяці дашкольнага ўзросту Любоў і ласка маці, бацькі, эмацыянальнае адчуванне ў сям'і застаюцца самай вялікай каштоўнасцю, больш важнай, чым матэрыяльны дастатак ці моднае адзенне, у якія бацькі прыбіраюць сына ці дачку, каб зайздросцілі іншыя.

Паназірайце за сваімі дзецьмі, і вы заўважыце, як яны, асабліва ў дашкольным і малодшым школьным узросце, часта дапытваюцца, ці любіце вы іх. Для чаго гэта ім патрэбна? Для таго, каб адчуць абароне-

насць, упэўненасць, надзейнасць свайго становішча ў сямейным мікракалектыве, наогул у жыцці. Калі дзеці адчуваюць любоў, ласку, клопат, то ў іх праходзіць пачуццё страху, знікаюцца трывожнасць і неспакой, знікае няўпэўненасць у дзеяннях і ўчынках.

У першыя месяцы жыцця дзіцяці, калі ў яго фарміруюцца самыя неабходныя жыццёвыя навыкі, маці не павінна пакідаць яго на доўгі час. Але ў жыцці бываюць і разлука малага дзіцяці з любячай маці. Л.Пэрну выдзяляе 3 стадыі разлука малага з маці.

Першая стадыя. Разлука працягваецца ад 8 да 15 дзён. У гэты час адны дзеці могуць "замкнуцца", стаць ціхімі, маўклівымі, абьякавымі, іншыя пачынаюць плакаць, крычаць, капрызіць. У час кармлення, пераапраанання, купання яны праяўляюць смутак і трывогу. У дні разлука з маці дзіця губляе апетыт і сон, ад чаго худее. З вяртаннем маці дзіця хутка прыходзіць у нармальны стан.

Другая стадыя. Разлука працягваецца некалькі тыдняў. У гэты перыяд у дзіцяці могуць з'явіцца расстройствы страўніка, ваніты, агульнае недамаганне. Маці вяртаецца, і дзіця праз некалькі дзён прыходзіць у норму. Але ў яго паводзінах застаюцца неспакой і трывожнасць, калі маці адсутнічае. Пасля перажытай разлука (сапраўднай драмы) дзіця пачынае плакаць нават тады, калі маці апраанае паліто, каб некуды выйсці.

Трэцяя стадыя. Разлука працягваецца больш за 4 месяцы. Такая працяглая разлука з маці мае для дзіцяці сур'ёзныя, часам неапраўныя вынікі, пасля чаго яно будзе мучыцца ўсё жыццё. У яго з'явіцца нервовасць, падазронасць, неўспрымальнасць перамен і да т.п. Падобныя рысы, як сведчаць назіранні, прысутнічаюць у тых дзяцей, якія доўгі час былі пазбаўлены мацярынскай любові, пакінуты маці ці выхоўваліся бессардэчнымі людзьмі.

Практычныя парады маці:

1. Не расставайцеся з дзіцем ранняга ўзросту больш чым на два тыдні. А калі вам усё ж трэба адлучыцца, пакідайце малага з тымі, хто яго любіць—бабулай, сястрой ці з іншым чалавекам. Прычым аддавайце перавагу не таму,

што мае навык абыходжання з дзіцем, але абьякавы да яго, а таму, хто хаця і неўмее добра абыходзіцца з малым, але чыстасардэчна любіць яго.

2. Пры вяртанні да дзіцяці не перажывайце, калі яно будзе разгубленым, расстроеным, адвернецца ці не падыдзе да вас. За перыяд, калі вы адсутнічалі, яно прывыкла да іншага чалавека, з якім яму было добра. Не спяшайцеся за адзін дзень вярнуць да сябе прыязнасць дзіцяці. Неабходны 2—3 тыдні, пакуль малое зноў прывыкне да вас.

3. Калі вы заўважылі, што ў дзіцяці з'явіліся дрэнныя звычкі, не спяшайцеся адразу выпраўляць памылкі тых, з кім знаходзілася дзіця. Жыццё малага не выносіць рэзкіх перамен.

4. Калі вы працуеце, пакідайце дзіця на некага з родных, блізкіх ці на чуллівую няньку.

5. Калі вы аддаеце малага ў яслі, яму трэба дапамагчы прывыкнуць да новага рэжыму. Прывыканне будзе паспяховым, калі выхавальнікі і нянькі праявяць цеглыню, увагу, пяшчотнасць.

Якія правілы трэба памятаць пры выказванні любові да дзіцяй?

1. Праяўляйце ў адносінах да дзяцей як мага часцей натуральную чалавечую любоў, увагу, дабрыню і ласку. Ужо немаўлятка зараджаецца эмацыянальным станам маці. Яго самаадчуванне вызначаецца яе самаадчуваннем: спакойная маці—не хвалюецца дзіця, трывожная маці—трывожыцца дзіця. Адмоўныя эмацыянальныя перажыванні, па даследаваннях вучоных, прыводзяць да змен на біяхімічным узроўні—парушаюцца фізіялагічныя механізмы нервовай сістэмы і асноўных унутраных органаў (дзіця дрэнна есць і спіць, ікае, зрыгвае, неспакойна сябе паводзіць, у яго парушаецца рытм дыхання, паторгваюцца губы, павекі, пальчыкі і да т.п.). Становіцца зразумелым, чаму для маці, асабліва маладой, так важна ўмець штодзённа праяўляць у адносінах да малага дзіцяці мацярынскую любоў, клопат, пяшчотнасць, ласку.

2. Пры выказванні да дзіцяці любові і клопату ўзбагачайце і раззвівайце яго ў сумесных зносінах і дзейнасці. Трэба не проста

любіць і "пасці" дзіця цэлы дзень. Для дзіцяці важна, як з ім уступаюць у зносіны, арганізуюць гульні і дзейнасць. З мэтай паўнацэннага развіцця дзяцей бацькі займаюцца з імі рознымі відамі хатняй працы—шыюць, вяжуць, пішуць, чытаюць, малююць, майструюць, вырабляюць цацкі, а таксама катаюцца на лыжах, каньках, санках, гуляюць у розныя спартыўныя і народныя гульні, наладжваюць сямейныя святы.

3. Пры праяўленні любові і ласкі да дзяцей не саромейцеся праяўляць іх у адносінах адзін да аднаго. У практыцы сямейных адносін заўважана, што звычайна маленькі сын 3—5 гадоў выказвае рамантычную любоў да маці, а дзяўчынка—да бацькі. Пры гэтым бывае, што маленькія "ўлюбёныя" наладжваюць сцэны рэўнасці, жадаюць "ажаніцца" з матуляй ці "выйсці замуж" за бацьку. Бацькам не трэба баяцца гэтых дзіцячых пачуццяў, бо яны хутка праходзяць. Бывае, што бацька ці маці пры сцэнах рэўнасці губляюцца, спрабуюць дагадзіць дзіцяці, менш увагі ўдзяляюць адзін аднаму, робяць выгляд, што яны наогул адзін аднаму абьякавыя. Гэта вялікая памылка. Бацькі не павінны саромецца паказваць у адносінах адзін да аднаго любоў, ласку, пяшчотнасць, увагу, клопат. Тады і дзеці прывыкнуць да такіх жа адносін і праявяць іх пазней у сваіх сем'ях.

Калі і як лепш прад'яўляць да дзяцей патрабавальнасць? Практыка сямейнага выхавання адзначае, што нярэдка сустракаюцца вельмі цяжкія дзеці ўжо ў раннім узросце. Гэта свайго роду маленькія патрабавальныя "тыраны" ў адносінах да маці і іншых членаў сям'і (плач уначы, пастаянныя раздражняльныя крыкі, уладарная патрабавальнасць у той момант, калі ім хочацца есці, і інш.). Любячыя маці губляюць сон і спакой. А калі дзеці падростаюць і становяцца дашкольнікамі і падлеткамі, маці губляюць здароўе, работу, радасць жыцця. Менавіта таму вучоным і бацькі цвёрда ўпэўнены, што да дзяцей трэба як мага раней прад'яўляць патрабаванні дысцыпліны і паслушэнства.

Ад нараджэння да 8 месяцаў дзіця адчувае патрэбу ў падтры-

мцы, дапамозе, любові, мацярынскай цеплыні. Маці, бацька, іншыя члены сям'і стараюцца ўсё гэта даць малому, што натуральна і разумна. Але ўжо на 6—7-м месяцы жыцця некаторыя дзеці пускаюць у ход "хітрыя" сродкі (гучны роў, жаласны плач, рэзкі крык, пагражальнае тузанне рукамі, нагамі, усім целам), каб прымусіць дарослых выконваць усе іх капрызы. Вопытныя маці правільна робяць, калі даюць магчымасць сыну (дачце) у меру паплакаць (плач-капрыз), накрывацца (крык-капрыз), патузацца (тузанне-капрыз). Тым самым маці не даюць магчымасці маленькім "тыранам" узяць над імі верх, своечасова спыняюць у іх "дыктатарскія" замашкі, якія пачынаюць развівацца.

Ад 8 да 15 месяцаў многія дзеці робяць спробу ўстанавіць сваю ўладу над бацькамі. Яны ігнаруюць патрабаванні дарослых, бяруць розныя прадметы і рэчы, лезуць усюды, дзе толькі можна. Каб прывучыць такіх дзяцей да парадку і паслухмянасці, трэба праяўляць спакой, цяроплінасць, настойлівасць, не ўжываць грубасці, жорсткасці, фізічных пакаранняў. Дзейным сродкам з'яўляецца пераклучэнне ці адцягванне ўвагі.

Ад 1,5 да 2 гадоў. Гэты ўзрост інакш называюць "першым падлеткавым узростам", калі дзеці часцей не слухаюць бацькоў. Малыя псууюць у доме рэчы, цягнуць у рот розныя прадметы, усё б'юць, разліваюць, рассыпаюць, размалёўваюць. Тактыка бацькоў тут павінна быць наступнай. Разам з дзецьмі гуляйце ў цацкі, разглядайце і бярыце ў рукі бяспечныя рэчы і прадметы. Хавайце рэчы, якія б'юцца, і прадметы, якія рэжуцца. Прывучайце да выканання патрабавання "Не чапай!" (запалкі, электрапрыборы, разеткі, тэлевізар, магнітафон і інш.). Калі дзіця "наўмысна" не выконвае вашы патрабаванні, прымяняйце пакаранне ў наступных выпадках: калі клічаце—яно не падыходзіць ці ўцякае; калі кладзеце спаць—яно крычыць ці паднімаецца; калі б'е свойскіх жывёл, браціка, сястрычку, незнаёмага малога. Пры пакаранні менш за ўсё трэба прыбгаць да традыцыйнага шлёпання, сціскання дзіцячай рукі, рэзкага тармасення, насільнага трымання за руку ў час хадзбы і г.д. Лепш пераклучаць дзіця, адцягваць увагу, гладзіць і супакойваць, на некаторы час па-

садзіць на канапу, у крэсла, паставіць у кут і да т.п.

Ад 5 да 10 гадоў. Пры прывучэнні дзяцей гэтага ўзросту да парадку, дысцыпліны і паслушэнства бацькі павінны ясна акрэсліць тыя асноўныя палажэнні, якімі яны будуць кіравацца ў сям'і:

1) дзеці павінны ведаць, якія паводзіны з'яўляюцца дапушчальнымі, а якія—недапушчальнымі;

2) калі дзеці выказваюць адкрытую непаслухмянасць (непакорнасць), то бацькі павінны дзейнічаць рашуча і непрымірыма, каб абавязкова атрымаць перамогу;

3) пасля атрымання перамогі трэба супакойць дзіця, даць яму адчуць, што яго па-ранейшаму любяць;

4) бацькі павінны ведаць, у якім выпадку дзеці праяўляюць свядомае непаслушэнства, а ў якім—проста дзіцячую бездаказнасць.

Акрамя гэтых асноўных палажэнняў бацькі павінны выконваць рад правілаў.

1. Не змешвайце патрабаванне з надакучлівай апекай, з пастаянным прыставаннем да дзіцяці на кожным кроку ("Нельга!", "Не крычы!", "Не бегай!", "Не круціся!", "Упадзеш!" і да т.п.).

2. Пры забароне пэўных дзеянняў усё ж давайце дзіцяці магчымасць часцей "памыляцца", каб яно само зразумела, што "добра", а што "дрэнна".

3. Пры забароне якіх-небудзь учынкаў пазбягайце незразумелых для дзяцей зваротаў: "Не рабі больш дрэнна!", "Не будзь брыдкім хлопчыкам", "Не сябруй з дрэннай дзяўчынкай!" і да т.п.

4. Пры забароне чаго-небудзь растлумачце прычыну забароны. Напрыклад, нельга гуляць з мячом у кватэры, бо можна нешта разбіць, сапсаваць, запэкаць.

5. Патрабаванне "афармляйце" ў займальную гульніваю форму (дапамажы бабулі, бацьку, маці ў дарослай працоўнай справе: пяхом разам пірагі да сямейнага свята, чысцім "палубу-падлогу", каб на ёй распачаць спартыўную гульнію).

10 ТАЙН НЕМАЎЛЯЦІ

Плод у жываце маці не плавае бяссенсаўна ў водах, як якая-небудзь раслінка. Самыя сучасныя даследаванні паказалі, што, пачынаючы з чацвёртага месяца цяжарнасці, чалавечы плод валодае свядомасцю. Ён "ведае", што робіцца вакол, адчувае, чую і па-свойму ўсё разумее. Чатырохмесячны плод рэагуе на ўнутраныя змяненні ў лоне маці і на знешнія раздражняльнікі, якія даходзяць да яго. Калі яму штосці не падабаецца, ён варочаецца ці б'еца нагамі.

Амерыканскія спецыялісты пасля шматгадовых даследаванняў падрыхтавалі "табліцу свядомасці" чалавечага плода пасля чацвёртага месяца цяжарнасці. Вось дзесяць пунктаў з гэтай табліцы.

1. Плод валодае пачуццём густы і, як усе дзеці, любіць салодкае. Увядзенне, напрыклад, глюкозы ў плодныя воды пакарае яго глытальныя рухі, а ўпырскаванне еду, наадварот, запавольвае іх, прычым плод крывацца ад агіды.

2. Плод рэагуе на раздражняльнікі звонку. Напрыклад, дотык да губ выклікае ў яго смактальныя рухі. Пяцімесячны плод рухае галоўкай, калі яе пагладзіць рукой, а паліванне жывата маці халоднай вадой выклікае ў яго гнеў, і ён б'е ножкамі.

3. Плод дубліруе дзеянні і нават настрой маці. Ён дрэмле, калі маці засынае, працяваецца разам з ёю. Калі маці спакойная, у добрым настроі, адпачывае, то і плод паводзіць сябе спакойна.

4. Вядома, што курэнне шкоднае для будучага дзіцяці, і яно аб гэтым ведае! І настолькі не пераносіць курэння, што нават тады, калі маці падумае, ці не зацпагнуцца цыгарэтай, яго сэрца пачынае часта біцца, Гэта адбываецца таму, што ў выніку курэння плод атрымлівае менш кіслароду, што выклікае ў яго бяліччы сунтаргі. А адкуль ён можа ведаць аб жаданні маці закурываць? Гэта проста: жаданне атрымаць дозу нікаціну парушае гарманальную сістэму маці.

5. Яшчэ не народжаныя дзеці запамінаюць словы і цэлыя выразы! Напрыклад, маці двухгадовай дачкі была вельмі здзіўлена, калі дзяўчынка раптам пачала паўтараць: "удых-выдых, удых-выдых". А гэта былі каманды з курсаў для будучых маці. Або іншы выпадак. Маленькая двухгадовая французжанка добра разумела па-англійску, паколькі яе маці ў час цяжарнасці працавала ў амерыканскай фірме ў Парыжы.

6. Плод чуе музыку. Ён не церпіць рока, але ў яго "ўзнімаецца настрой" пры гучах музыкі Бетховена, і ён "млее" ад Вівальдзі. Спакойная музыка ўсціпляе яго.

7. Сваркі бацькоў шкодзяць плоду больш, чым нікацін або алкаголь. Яны могуць выклікаць нават выкідыш.

8. Плод рэагуе на святло. Яркае святло, накіраванае на жывот маці, выклікае ў яго стан уцекаў. Ён пераварочваецца ў жываце, змякае лавекі.

9. Яшчэ не народжаныя дзеці слухаюць бацькоў, рэагуюць на інтанацыю і голасу. Калі да іх звяртаецца бацька ці маці, яны супакойваюцца, рытм іх сэрца прыходзіць у норму. Урачы раіць, каб маці як мага часцей звярталася да будучага дзіцяці. Пасля нараджэння такія дзеці бываюць больш спакойнымі, не так часта плачуць.

10. На фізічныя траўмы маці плод рэагуе ўжо з другога месяца жыцця. Калі злёгка стукнуць па жываце маці, то ён як бы хаваецца, шукае выратавання.